

UOT 37.0

Teybə Aslan qızı Əfəndiyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Şamaxı filialının müəllimi
<https://orcid.org/0000-0003-3898-9566>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(4\).29-31](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(4).29-31)

ÖYRƏNMƏYƏ QABİLLİK PROBLEMI VƏ ONUN MÜVƏFƏQQİYƏTİNİ TƏMİN EDƏN AMİLLƏR

Тейба Аслан гызы Эфендиева
преподаватель Шамахинского филиала
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ПРОБЛЕМА ОБУЧАЕМОСТИ И ФАКТОРЫ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ЕЕ УСПЕШНОСТЬ

Teyba Aslan Efendiyeva
teacher at Shamakhi branch of Azerbaijan State Pedagogical University

THE PROBLEM OF LEARNABILITY AND THE FACTORS THAT ENSURE ITS SUCCESS

Xülasə. Bu problem şagirdlərin geridə qalma, mənimsəyə bilməmə səbəblərini aşkara çıxarmaqla əlaqədar meydana çıxan problemləri araşdırır. Təlim materiallarının mənimsənilməsində geridə qalan şagirdlərin psixoloji xarakteristikası əsasında psixoloqlar “öyrənməyə qabillik” anlayışını irəli sürmüşlər.

Açar sözlər: *Öyrənməyə qabillik, qabilliyin növləri, geridə qalan uşaqlar, öyrənmə müvəffəqiyyəti.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы, возникающие в связи с выявлением причин отставания и сложности усвоения материала учащимися. Психологи выдвинули понятие «умение учиться», исходя из психологических особенностей учащихся, отстающих в усвоении учебного материала.

Ключевые слова: *способность к обучению, виды способностей, отстающие дети, успешность обучения*

Abstract. Learning ability problem. This problem examines the problems that arise in connection with revealing the reasons why students are behind and unable to master. Psychologists put forward the concept of "ability to learn" based on the psychological characteristics of students who are lagging behind in mastering learning materials.

Keywords: *Ability to learn, types of ability, children left behind, learning success.*

Öyrənməyə qabillik problemi. Bu problem şagirdlərin geridə qalma, mənimsəyə bilməmə səbəblərini aşkara çıxarmaqla əlaqədar meydana çıxan problemdir. Təlim materiallarının mənimsənilməsində geridə qalan şagirdlərin psixoloji xarakteristikası əsasında psixoloqlar “öyrənməyə qabillik” anlayışını irəli sürmüşlər. Həmin anlayış altında şagirdlərin bilikləri və təlim fəaliyyəti tərzlərini mənimsəməyə nə dərəcədə həs-

sas, qabil olduqları nəzərdə tutulmuşdur. Öyrənməyə qabilliyi şagirdin əqli inkişafı ilə qarışdırmaq olmaz. Yüksək əqli inkişaf səviyyəsinə malik olan adamda bəzən öyrənməyə qabilliyin aşağı səviyyədə olduğunu müşahidə etmək mümkündür. Yaş artdıqca əqli inkişaf yüksək səviyyəyə qalxa bildiyi halda, öyrənməyə qabillik uzun müddət az və ya çox dərəcədə öz sabitliyini saxlaya bilər.

Öyrənməyə qabilliyin ümumi və xüsusi növləri vardır. Öyrənməyə ümumi qabillikdən danışarkən hər cür materialı, bütün tədris fənlərini mənimsəməyə qabillik, öyrənməyə xüsusi qabillikdən söhbət gedərkən isə ayrı-ayrı materialları (müxtəlif elmləri, incəsənəti, yalnız bir fənni, tək bir praktik fəaliyyət növünü) mənimsəməyə qabillik nəzərdə tutulur. Bunlardan birincisi fərdin ümumi, ikincisi isə xüsusi istedadının göstəricisi hesab olunur.

Psixoloji tədqiqatlar təlimdə geridə qalan şagirdlərin üç tipini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir: birinci tip özünün öyrənməyə qabilliyinin aşağı səviyyəsi ilə, lakin təlimə qarşı müsbət münasibətləri və məktəbli mövqelərini saxlamaları ilə xarakterizə olunurlar; ikinci tip geridə qalan şagirdlər fikri fəaliyyətinin yüksək keyfiyyətləri və məktəbli mövqelərini qismən və ya tamamilə itirmələri ilə fərqlənirlər. Üçüncü tip şagirdlərdə öyrənməyə qabillik aşağı olmaqla onlarda təlimə qarşı mənfi münasibət və məktəbli mövqelərini qismən və ya tamamilə itirmə xüsusiyyətləri özünü göstərir. Hər bir tipi yarım tiplərə ayırmaq üçün aşağıdakı iki göstəriciyə istinad olunmuşdur: 1) şagirdlərin təlimdəki müvəffəqiyyətsizliklərini əvəz etmələrinə imkan verən vasitələr; 2) Gələcəkdə müəyyən fəaliyyətə qarşı yönəlmənin olması və ya da olmaması.

Psixoloji ədəbiyyatda öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən daxili amil kimi diqqət və ustanovkaya xüsusi yer verirlər. verirlər. Bizə hər an saysız-hesabsız cisim və hadisələr təsir edir. Bunların içərisindən hal-hazırda bizə lazım olan, tanımaq və öyrənmək, mənimsəmək istədiyimiz cisim və hadisələri ayıra, seçə bilmədən qarşımıza qoyduğumuz məqsədə nail ola bilmərik. Bunlar isə diqqətin bilavasitə iştirakı olmadan mümkün deyildir. Xüsusilə təlim fəaliyyətində diqqətin oynadığı rolu nəzərə alaraq K.D. Uşinski yazmışdır: «Diqqət şüurumuzun elə bir yeganə qapısıdır ki, şüurumuzda olan hər bir şey mütləq buradan keçir. Ona görə də şagirdləri təlim prosesində həmin qapını açıq saxlamağa alışdırmaq lazımdır». Təcrübə göstərir ki, müəllim dərstdə şagirdlərin diqqətini təşkil etməyi bacarmasa heç bir informasiyanı mənimsədə bilməz. Ona görə də diqqət öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən ən mühüm daxili amillərdən biri kimi özünü göstərir. Bu cəhəti nəzərə

alaraq müəllim təlim prosesində diqqətin qanun - uyğunluqlarından geniş istifadə etməlidir.

Məsələn, psixoloji eksperiment zamanı iki qrupda eyni material eyni yolla öyrədilmiş, hər iki qrupda eyni miqdarda təkrar aparılmışdır. Lakin qrupların birinə qabaqcadan xəbərdarlıq edilmişdir ki, həmin materialı necə öyrəndiklərini soruşana qədər bir daha təkrar aparılmayacaq, istənilən vaxt onlar yoxlanıla bilərlər. İkinci qrupa materialı öyrənmək tapşırılarkən bildirilmişdir ki, yoxlamadan əvvəl mütləq materialı bir daha təkrar etməyə imkan olacaqdır. Sonradan gözlənilmədən hər iki qrupda sorğu aparılmışdır. Nəticədə birinci qrupa nisbətən ikinci qrupun nümayəndələri bir daha təkrar edəcəklərini zənn edərək materialı pis yadda saxlamışlar. Onlarda verilən materialı qəti, birdəfəlik öyrənməyə yönəlmə yaranmamışdır.

Aparılmış psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, bu cür öyrənməyə yönəlmə qarşıya qoyulan yaddasaxlama məqsədi, yadda saxlamanın müddəti möhkəmliyi və xarakterindən yadda saxlamanın müddəti, möhkəmliyi və xarakterindən asılıdır. Hər şeydən əvvəl öyrənmə o zaman səmərəli olur ki, şagird öz qarşısına yaddasaxlama məqsədi qoysun. Təcrübə göstərir ki, qarşıya öyrənmək, yadda saxlamaq məqsədi qoymadan səmərəli yaddasaxlama mümkün deyildir. Bəzən şagird müəyyən bir materialı oxuyur və ya dinləyir. Lakin qarşısında onu öyrənmək, yadda saxlamaq məqsədi qoymadığına görə suallara ya öləri cavab verir, ya da heç cür cavab verə bilmir. Şagirdin qarşısında yaddasaxlama məqsədi qoyduqda (istər müəllim, istərsə də şagirdin özü tərəfindən) o, verilən materialı yaxşı öyrənir. Ona görə də müəllim təlim fəaliyyətində öyrənmənin həmin səmərəli yolunu nəzərdən qaçırmamalıdır, şagirdləri həmişə öyrənmə zamanı qarşılarına yaddasaxlama məqsədi qoymağa alışdırmalıdır.

Öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xarici amillər. Öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xarici amillər təlim materialının xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu xüsusiyyətlər çoxdur. Psixoloqların apardıqları tədqiqatlar həmin xüsusiyyətlərin sistemini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Təlim materiallarının xarici amil kimi öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xüsusiyyətlərindən birincisi onun məzmunudur. Təlim

materiallarının Əsas məzmununu məlumatlar, anlayışlar, prinsiplər, qaydalar, bacarıq və vərdişlər təşkil edə bilər. Həmin məzmunun düzgün seçilməsi təlimin səmərəliliyi üçün zəruridir. Təlim materialları məzmunca dolğun, anlayışları dəqiq açacaq, şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrinə uyğun olmalıdır.

Təlim materialını öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xarici amil kimi ikinci mühüm xüsusiyyəti onun formasıdır. Təlim materialları müxtəlif formaya malik ola bilər. Forma etibarilə o, əşyavi, obrazlı, sözlü və simvolik şəkildə ifadə edilir. Təlim materialının göstərilən formalarının hər birinin özlərinə məxsus dil və üslub xüsusiyyətləri vardır. Ona görə də təlimin həmin formalarından və onların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq öyrənmə, mənimsəmə də müxtəlif şəkildə gedir. Bu baxımdan təlim prosesində həmin cəhətlərin nəzərə alınması zəruridir. Müəyyən yaş dövründə müxtəlif şəkildə gedir. Bu baxımdan təlim prosesində həmin cəhətlərin nəzərə alınması zəruridir.

Öyrənmənin müvəffəqiyyətinə təsir göstərən xarici amillərdən biri də təlim materiallarının çətinlik dərəcəsidir. Öyrənmənin səmərəliliyinə, onun sürətinə və düzgünlüyünə bu amilin böyük təsiri vardır.

Materialın çətinliyi onda olan informasiyaların məktəblinin idrak imkanlarına müvafiq olmaması ilə müəyyən edilir. Materialın ayrı-ayrı ünsürləri arasında əlaqənin zəif olması, onun bir tərkib hissəsinin özündən sonra gələn tərkib hissəsini ətraflı aydınlaşdırma bilməməsi, səbəb-nəticə əlaqəsinin pozulması, ardıcılığın itməsi, mətn daxilində qayda və tərifləri üzə çıxarmaq imkanını verən ümumiləşdirmənin zəif olması materialın çətinlik dərəcəsini artırır. Ona görə də bu cür materiallar şagirdlər tərəfindən çətin mənimsənilir.

Lakin buradan heç də belə bir nəticə çıxarmaq olmaz ki, materialın təkə öz-özlüyündə

əhəmiyyətli olması onun müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsini təmin edə bilər. Öyrənmənin müvəffəqiyyətlə getməsi üçün material şagird üçün əhəmiyyətli kəsb etməli, onun tələbat və maraqlarına cavab verməlidir. Psixoloqların apardıqları müşahidə və eksperimentlər göstərmişdir ki, anlaşılqlılıq dərəcəsi yüksək olan materiallar daha tez mənimsənilməklə yanaşı bu prosesdə buraxılan səhvlərin miqdarı da az olur və həmin material uzun müddət yaddan çıxmır. Anlama öyrənmənin səmərəli yollarından hesab olunur. Şagird öyrəndiyini anlamalıdır. Materialın mənasını dürrüst və dərinlən anlayaraq öyrənmənin mexaniki öyrənmədən fərqli olduğu şübhəsizdir. Psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, mənanı anlamadan, başa düşmədən materialı mexaniki öyrənmək üçün daha çox təkrar tələb olunur, bu cür öyrənilən material, mənası anlaşılaraq öyrənilən materialdan tez unudulur.

Problemin aktuallığı: Öyrənməyə qabilliyin əsasında idrak proseslərinin, şəxsiyyətin iradi-emosional sahəsinin inkişaf səviyyəsi, eləcə də bunlardan doğan təlim komponentlərinin inkişafı dayanır. Lakin öyrənməyə qabillik təkə fəal dərkətmənin inkişaf səviyyəsilə, daha doğrusu, subyektin müstəqil olaraq dərk etmə və mənimsəmə bacarığı ilə deyil, onun artıq müvafiq bilik və bacarıqlara malik olan adamın köməyilə dərk edə və mənimsəyə bilmək bacarığı səviyyəsi ilə də şərtlənir.

Problemin elmi yeniliyi: Təlim inkişafetdirici və tərbiyəedici funksiyaları yerinə yetirir. Ona görə də təlimin məzmununu, forma və üsulları elə seçilməlidir ki, bu funksiyaları həyata keçirməyə imkan versin.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Təlim materialının öyrənməyə təsir edən əsas xüsusiyyətlərindən biri də onun əhəmiyyətidir. Materialın əhəmiyyətli dərəcəsi müxtəlif sahələrlə bağlı ola bilər. Material, ola bilsin ki, şagirdlərə təqdim edilmiş digər materialları mənimsəmək, qarşıda duran məsələni həll etmək, yeni məlumatlar əldə etmək, şagirdlərdə şəxsiyyətin bu və ya digər keyfiyyətlərini formalaşdırmaq və s. Baxımından əhəmiyyətli olsun.

Ədəbiyyat:

1. Həməzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya. – Bakı, 1991, -s. 242-291.
2. Həməzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. -Bakı, 2003.- s. 212-257
3. Əlizadə Ə.Ə. Məktəbə psixoloji xidmət: problemlər, düşüncələr // Azərbaycan məktəbi, 1993, № 3.

E-mail: efendiyevateybe1962@gmail.com
Redaksiyaya daxil olub: 29.05.2024